

Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans

Grup de Recerca Consolidat, reconegut per la Generalitat de Catalunya

Resolució del DURSI de 19 d'octubre de 2005

JORNADES INTERNACIONALS: Excepcionalisme i Drets Humans

14-15 de desembre de 2006

PRESENTACIÓ EL FRACASO DEL SISTEMA JURÍDICO ESPAÑOL PARA AFRONTAR LA TORTURA EN LA PRIVACIÓN DE LIBERTAD: PERSPECTIVA PRÁCTICA

**Josep Maria Garcia-Borés i Aura Roig
OSPDH, Universitat de Barcelona**

En primer lloc, us vull agrair a tots els que sou aquí, la vostra presència a aquestes hores i després d'una jornada, crec que molt potent, però certament llarga. I, és clar, agrair molt especialment a la Regidoria de Dona i Drets Civils de l'Ajuntament de Barcelona el seu suport a les tasques de l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona, que ha possibilitat també la realització i la publicació d'aquesta recerca.

Enmarcament

L'estudi que ara us presentem, sobre les *Repercussions familiars de l'empresonament*, ha estat realitzada per un equip multidisciplinar de l'OSPDH, i és el darrer treball d'una línia de recerca que alguns de nosaltres ja fa molts anys que portem a terme i que, n'en fa cinc que desenvolupem en el marc de l'OSPDH. Una línia de

recerca dirigida al qüestionament de les actuals polítiques punitives dels estats occidentals i, particularment, de la pena privativa de llibertat.

Motivació i objectius

És, des d'aquesta òptica, que feia temps que desitjàvem endinsar-nos en aquest territori de les conseqüències sobre les famílies derivades de tenir un membre empresonat.

Un problema d'alguna manera, invisibilitzat. Fins i tot, el principal problema del problema és que, ni socialment, ni acadèmicament, ni políticament, sembla existir tal problema. Ni es contempla, ni s'estudien les conseqüències, ni s'atén les necessitats dels familiars dels empresonats/des. La societat, ofuscada en lògiques punitives i de revenja, fins i tot mostra el seu rebuig quan sent parlar d'ajuts a familiars. Els acadèmics, quasi sempre obsessionats en el "delinqüent" i en què fer amb ell. Els polítics, obcecats en la gestió penitenciària d'uns centres desbordats, on la rehabilitació és el discurs i l'ordre disciplinar la única realitat.

Però sí, sí existeix el problema, malgrat aquesta manca de sensibilitat social i política. Efectivament l'empresonament comporta un ampli conjunt de problemàtiques que afecten directament a les famílies de les persones empresonades, constituint una extensió social de la pena privativa de llibertat. Front a la qual, es produeix una greu manca de cobertura i protecció institucional vers aquestes famílies. Una desprotecció que afecta especialment les dones, ja que són aquestes (mares, companyes, esposes, germanes, filles) les qui assumeixen gran part de les responsabilitats familiars quan homes i dones són empresonats.

Tot plegat va fer que ens proposéssim els següents OBJECTIUS del treball:

- 1) Aprofundir en el conjunt de problemàtiques que afecten les famílies de les persones empresonades, mitjançant una doble recerca documental i empírica.
- 2) Sintematitzant-les posteriorment, amb la màxima exhaustivitat possible, i articulant-les en diferents àmbits temàtics
- 3) Sintetitzant, finalment, les principals necessitats específiques dels entorns familiars de les persones empresonades.

I tot això amb la triple finalitat: a) Fer visible el problema, b) Promoure un major

coneixement i implicació per part de les institucions sobre aquestes conseqüències familiars de l'empresonament. c) I potenciar el debat ciutadà entorn a l'ús i l'execució de la pena privativa de llibertat, promovent alhora una millora de la sensibilitat social vers les famílies dels empresonats/des. Aquestes van ser les motivacions i els objectius.

Organització del text

El que trobareu al llibre és un estudi estructurat en 6 capítols, cinc dedicats a les problemàtiques de diferent ordre, més el capítol de conclusions. Els cinc destinats a les problemàtiques tenen tots ells la mateixa estructura: un apartat de contextualització temàtica (eixos, paràmetres, condicionants...) i un altre de descripció i sistematització de les problemàtiques, que és també el que recull il·lustracions extretes de les entrevistes.

Continguts

Així, el cap.1 es dedica a les PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE PENITENCIARI, recollint el conjunt de dificultats que es troben els familiars en el seu contacte amb la presó. Són qüestions referides al règim de visites, trucades, correspondència, trasllats, sancions... així com les relacionades amb el tracte rebut per part de la institució, la desinformació o la indefensió. El cap. 2 s'ocupa de les PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE ECONÒMIC I LABORAL. Problemàtiques que posen de manifest l'empitjorament de l'economia familiar que comporta l'empresonament d'una persona, no només durant l'empresonament, cosa òbvia, sinó fins i tot també després del mateix. El cap. 3 tracta les PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE SANITARI, on s'hi recullen les conseqüències del fet que la persona empresonada pateixi alguna malaltia, amb especial atenció als problemes de toxicomanies i la sida, així com quan el és el familiar de fora qui està malat o amb necessitat sanitari-assistencial. El cap.4 es focalitza en les PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE PSICOLÒGIC. Hi recollim aquí des de l'afectació psicològica de l'empresonat/da i com repercuteix en la seva família, fins l'experiència i repercussió psicològica de la família vers l'internament d'un dels seus membres, mirant de concretar els principals factors alteradors de l'equilibri psíquic. El cap. 5 sintetitzant les PROBLEMÀTIQUES D'ORDRE SOCIOFAMILIAR. Que Inclou des de la ruptura de la unitat familiar o modificacions de la seva estructura, les alteracions de la vida quotidiana, les sobrecàrregues, les dificultats per donar suport al familiar empresonat/da, fins les reaccions adverses per part de l'entorn social que envolta les famílies. I, finalment, el cap. 6, les CONCLUSIONS, on es diagnostiquen les principals necessitats de les

famílies dels empresonats/des, a partir del recull de problemàtiques dels cinc capítols anteriors i de les que després n'Aura us en farà cinc cèntims.

Característiques que peculiaritzen

Abans, però, jo voldria ressaltar alguns TRETOS QUE CARACTERITZEN aquesta recerca, començant pel POSICIONAMENT EPISTEMOLÒGIC, propi del Paradigma Interpretatiu que té moltes implicacions de les que jo ara només en destacaré algunes: Suposa assumir que la lectura que es fa de la realitat respon ineludiblement a una determinada posició davant de la qüestió tractada, que ha de ser explicitada, com es fa a l'estudi i a la que desseguida amb referiré. I implica també molta llibertat metodològica, doncs el valor del treball es diposita en la riquesa del producte en termes de comprensió, profunditat, exhaustivitat, força empàtica, i no tant en malabarismes procedimentals.

I això té implicacions en les formes de treballar. Així, i més enllà de la Recerca Documental, hem realitzat una Recerca Empírica consistent en entrevistes semi-estructurades i autoinformes, dirigits a professionals i a familiars, en les que els entrevistats/des no són considerats com objectes a analitzar, sinó com subjectes informants, substituint la lògica "d'investigar a" per la "d'investigar amb", aprofitant la seva particular, i irremplaçable, experiència dins els escenaris estudiats.

Dit això, i sense menyspreu d'altres aportacions (d'advocats penitenciaris, de treballadors de la presó, d'assistents socials), sens dubte les protagonistes han estat les veus dels familiars. I aquí és on cal destacar una de les peculiaritats més atractiva de l'estudi. Totes les entrevistes i autoinformes de familiars han estat realitzades a dones, fossin mares, companyes, germanes o filles d'empresonats/des. I el motiu és ben clar i ja l'he esmentat abans: Elles són les que assumeixen, principalment, el suport i l'acompanyament de les persones empresonades, així com les sobrecàrregues familiars derivades de l'absència. I per això en són les principals víctimes, alhora que les màximes coneixedores d'aquesta problemàtica. Elles, les dones, han aportat la faceta humana d'aquest treball. Nosaltres, com acadèmics, podem denunciar, p.e., la vulneració del dret de dignitat que suposa l'exposició pública dels familiars fen cua a l'acera del carrer Entença, elles la narran; com narran l'espera a la sala d'espera, o com viuen el tracte rebut, o la humiliació a l'entorn del vis a vis íntims. I és per això que els hi estem profundament agraïts. Per aportar-nos les seves veus, el seu parer, les seves angoixes. A elles, com no podia ser d'altra manera, les hi dediquem aquest treball.

Com a darrera qüestió que jo voldria destacar, el POSICIONAMENT TEÒRIC. Aquesta recerca no s'amaga sota retòriques de neutralitat. És una recerca de denúncia, orientada des dels plantejaments propis de la Sociologia del Control Penal, així com dels Estudis de Gènere.

En tant que activitat de CRÍTICA al sistema de JUSTÍCIA PENAL, ha de quedar clar que aquest l'estudi, amb les seves denúncies, no tracta "d'optimitzar" el sistema penitenciari. Ans al contrari, tracta de posar sobre la taula més elements de la seva irracionalitat. El problema, ningú s'enganyi, no és altre que la presó. I per això, com en altres ocasions, amb aquest treball volem insistir en que

L'Estat, i la societat en general, haurien d'assumir d'una vegada que la presó, no només fracassa en la seva finalitat constitucional de rehabilitació, sinó que produeix desadaptació social a la persona empresonada.

Que les situacions d'exclusió s'haurien d'afrontar amb polítiques socials i no recurrent, exclusivament, a polítiques punitives que condueixen a la segregació.

Que abans de plantejar-se intervenir sobre els individus, l'Estat hauria d'actuar sobre les causes estructurals de la criminalitat actualment perseguida, de caràcter econòmic, social i cultural.

I, clar, que cal assumir que l'impacte negatiu de la presó no acaba en el condemnat, sinó que els seus efectes s'estenen als seus entorns familiars, que no han comès cap delictes, agreujant les situacions d'exclusió i vulnerabilitat.

En fi, que l'Estat hauria de donar un gir radical a la seva política criminal i penal. I mentre el nostre sistema de justícia penal no experimenti aquest canvi de direcció, doncs seguirem patint i suportant un model errat, injust, violent i cruel, on les víctimes directes són els presos/es i els seus familiars.

Diagnosi

Com ja s'ha dit, mentre el model de justícia penal sigui el que és cal afrontar les conseqüències negatives de la presó, tant les que recauen en les persones preses, com les que ho fan sobre les famílies.

Abans de començar el diagnosi, cal dir, que si bé en molts casos les conseqüències que recauen sobre els familiars són inherents a l'actual sistema penitenciari, en altres, són resultat de la nefasta gestió de l'entorn carcerari i/o de la manca de sensibilitat social respecte a aquestes problemàtiques.

En primer lloc destacar que malgrat l'estudi es centra en les problemàtiques específiques de la família, és evident que el que més destaquen les dones és l'estat d'angoixa constant per l'estat de la persona empresonada. És imprescindible, per tant optimitzar les condicions de vida de les presons.

Això vol dir:

- Millorar les instal·lacions i les condicions d'habitabilitat d'alguns centres penitenciaris molt obsolets.
- Posar remei a la massificació i a l'amuntegament en que viuen les persones empresonades a Catalunya.
- Millorar l'alimentació, respectant i atenent la diversitat cultural alimentària.
- Garantir l'accés a una assistència sanitària de qualitat.
- Proporcionar a les persones preses la possibilitat de realitzar un treball productiu remunerat, en les mateixes condicions de seguretat laboral i remuneració econòmica, que poden obtenir al mercat laboral extern a la presó.

I entrant en les qüestions que recauen específicament en les famílies, destacar en primer lloc la difícil relació entre la família i la presó.

Les famílies desconeixen, generalment el món penitenciar. Es tracta d'un món opac, del qual són molt difícil de conèixer les regles.

- S'han d'enfrontar a un nou llenguatge jurídic que se'ls presenta totalment críptic.
- Hi ha una manca de mecanismes adequats de l'administració per fer accessible i comprensible la informació i facilitar els tràmits.
- Cal informació clara i comprensible, fer que els tràmits siguin més fàcils i flexibles i en definitiva fer més transparent el món penitenciar.

El contacte que les famílies tenen amb la presó a través de les comunicacions i el peculi i la paqueteria també fan molt difícils la relació entre les famílies i la presó. Arribant a situacions que sovint resulten absurdes.

En el cas de les comunicacions, la situació és molt greu. Cal recordar que el contacte amb la persona presa no només és de vital importància de cara a facilitar la reinserció de la persona empresonada i minimitzar la desestructuració familiar que suposa el seu empresonament. També són d'una importància vital per a la família, que també tenen unes necessitats afectives, que difícilment es veuen cobertes amb el règim que impera en la presó.

La lògica sancionadora i de control repercuteix de forma negativa en la quantitat i la qualitat de les comunicacions:

- Les visites són molt curtes i s'hi ha d'invertir massa temps, tant en les cues com sovint en el trajecte.
- Hi ha una total manca de consideració per la disponibilitat horaria de les persones de la família que realitzen la visita.

Una altre qüestió a destacar en els vís a vis, és la manca d'intimitat en les comunicacions íntimes.

Destaca en general el tracte que reben les famílies per part del funcionariat. Són moltes les dones que han denunciat la utilització il·legítima de les restriccions en les comunicacions com a forma encoberta de sanció. La por a les represàlies que poden recaure sobre la persona empresonada, en cas de denúncia, fa que sovint a aquests abusos restin totalment impunes.

- És urgent articular mecanismes efectius que garanteixin els drets a les famílies.

Cal:

- complir l'imperatiu legal de proximitat entre els centres de compliment de condemna i la llar familiar.
- Organitzar comunicacions per evitar les aglutinacions i les llargues esperes.
- Flexibilitzar i augmentar horaris tant de paqueteria i peculi com de les visites.
- Garantir la intimitat i el secret.
- Dignificar els espais i dotar-los del que sigui necessari per tal de facilitar les visites, tenint present les necessitats de les persones amb mobilitat reduïda, o d'edat avançada. I habilitar espais específics per a nens i nenes tant en el temps d'espera, com en els espais del vis a vis familiar.

La millora de les relacions entre les familiars i la institució penitenciària passa, a més a més de per tot l'esmentat, per:

- Facilitar i agilitzar els permisos extraordinaris, de cara a poder assistir als esdeveniments familiars de forma efectiva i ràpida, contemplant la possibilitat de donar aquests permisos en casos de malaltia del o la familiar que resta en llibertat.
- Es precís que en els casos en els que es doni aquests permisos, la presència de la persona presa ha de ser el menys estigmatitzant possible. Això vol dir entre d'altres coses evitar que la persona presa aparegui a l'esdeveniment enmanillada

o amb una excessiva presència policial.

Es imprescindible també imposar el respecte i el tracte digne a les famílies:

- Evitar els controls innecessaris, són absurds certs controls, sovint humiliants, quan la visita es fa sense possibilitat de contacte físic, a través d'uns vidres.
- S'ha d'acabar amb el tracte discriminatori vers determinants col·lectius.
- Acabar amb els tractes sexistes vers les dones.

Les famílies també pateixen les nombroses mancances de l'assistència jurídica gratuïta. Que a més a més no cobreix l'assistència un cop la persona entra a la presó, ja que davant els Jutjats de Vigilància Penitenciària, l'assistència lletrada no és imprescindible. Evidentment tenir assistència facilita molt les coses.

Des de Setembre del 2005 a Catalunya, l'assistència durant l'empresonament recau en el SOJP (Servei d'Orientació Jurídica Penitenciària), però malgrat el poc temps que du funcionant ja presenta fortes mancances:

- Manca de temps i recursos
- Assessorament puntual sense possibilitats de fer un seguiment de les consultes.
- Sovint els advocats i les advocades que en formen part no tenen formació específica en Dret penitenciari.

Aquestes mancances en la justícia gratuïta provoquen molta desconfiança a les famílies, i aquestes fan l'impossible per pagar una defensa privada. Recordem que aquesta ronda els 150 euros l'hora en les consultes prèvies al judici i els 1000 quan es tracta de la preparació i l'assistència del judici.

A més de les despeses en defensa jurídica, les economies familiars han de fer front a moltes altres despeses derivades de l'empresonament.

Economies que en molts casos s'han vist fortament reduïdes per la pèrdua del sou de la persona presa. En el cas de que el pres o la presa s'encarregués de les tasques de cura, la família també se n'haurà de fer càrrec.

Les despeses, a més, no acaben amb l'alliberament. La familiar s'haurà de fer càrrec de la persona presa fins que torni a recuperar l'autonomia, quelcom que sovint no es gens fàcil per una persona que surt de la presó.

Conseqüència d'això és que famílies que ja tenien economies precàries entren en situació d'extrema pobresa, i que famílies que no tenien problemes econòmics entren en una situació familiar de la que difícilment podran sortir.

Calen, per tant:

- Mecanismes de protecció social que contemplin una atenció específica per aquestes situacions.
- Garantir la possibilitat d'accedir a un treball remunerat, per tal de que la persona empresonada no sols pugui mantenir els seus propis gastos, sinó que també pugui contribuir a l'economia familiar. Recordem que una persona presa li cosa a la família, només de peculi, aproximadament uns 200 euros. Ens hem trobat amb casos de mares que malgrat no tenir les seves necessitats bàsiques cobertes, fan esforços inimaginables per poder tenir aquesta quantitat per al peculi.

Com estem veient, tenir a una persona de la família empresonada suposa tot un seguit de qüestions que deixen greus conseqüències psicològiques, que van canviant al llarg de l'empresonament i que no acaben amb l'alliberament de la persona presa.

En un primer moment la família ha de fer front a una separació forçada i traumàtica, a més de fer front a l'estigma social que a partir de les hores hauràn de carregar. Això és especialment greu en el cas de que hi hagi nens i nenes petites, que fan preguntes i s'enfronten també i de forma molt dura a aquests estigmes.

L'angoixa i el patiment no desapareixen però es normalitzen. Es tracta d'una adaptació a la incertesa de la presó.

Quan l'alliberament s'apropa el que es presentava com a període de retorn a la normalitat esdevé un període de temors i preocupacions. I amb l'alliberament sovint s'ha de fer front a problemes d'integració i adaptació amb els que no s'havia contactat.

Per totes aquestes raons, cal:

- Possibilitar el recolçament psicològic a les famílies des del moment en que han de començar a preparar-se per la separació, quan sigui possible, fins que s'hagi retornat completament a la normalitat.

Conclusions:

Totes aquestes qüestions, posen en evidència que les famílies de les persones empresonades també estan sotmeses al règim penitenciari, malgrat no haver comés cap delictes. Amb l'agreujant de que es tracte d'un problema que fins ara ha restat invisible, malgrat tenir un abast amplíssim. Si a tot l'Estat hi ha al voltant de 64.000 persones empresonades de les quals 8000 ho estan en presons catalanes, entre mares i pares, companyes i companys, filles i fills, germanes i germans, la xifra de persones directament afectades per l'empresonament és altíssima.

A més a més, hem pogut constatar que no estem davant un parell de problemes concrets, sinó davant d'un extensíssim conjunt de problemàtiques d'ordre penitenciari, econòmic, laboral, sanitari, social i familiar.

Com tot problema social, la competència i la responsabilitat de fer-li front és, obviament política i afecta a diferents àmbits competencials:

- Al poder executiu, fer polítiques socials fortes en aquells àmbits en els que es reserva les competències.
- Al poder legislatiu, fer un gir en les polítiques criminal i penal en la línia plantejada al començament. A més de promoure canvis normatius en les regulacions estatals per tal de minimitzar els efectes negatius de la presó.
- Al poder judicial, vetllar pels drets tant de les persones empresonades com pels de les seves famílies.

Pel que fa a les problemàtiques específiques de les famílies de les persones empresonades a Catalunya, la responsabilitat d'actuar recau sobre el govern de la Generalitat i afecta principalment als departaments:

- d'Acció Social i Ciutadania, que hauria d'atendre moltes de les necessitats derivades de l'empresonament. Particularment les d'ordre econòmic, d'ordre psicològic i d'ordre social.
- Al Departament de treball, que hauria d'implicar-se creant oportunitats laborals per les famílies durant el temps que dura l'empresonament i per la persona presa, un cop alliberada.
- Però, al tenir la Generalitat assumides les competències executives en matèria penitenciària, la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil té molt a fer a l'hora de pal·liar totes aquestes problemàtiques:
  - Les condicions de vida de les persones preses, l'atenció sanitària, el treball penitenciari, el contacte de les famílies amb la presó,... Són qüestions claus que no es poden deixar d'encarar.
  - El tracte a la família ha de ser escrupulosament respectuós, les esperes a la via pública eliminades, els espais han de ser dignes i la intimitat preservada, s'ha de facilitar el vincle amb la persona empresonada,... Totes aquestes qüestions i moltes altres no precisen de canvis normatius, sinó de voluntat política.
- Les Diputacions, els Consells Comarcals, però especialment els ajuntaments poden fer molt:
  - Programes específics per a famílies amb algun membre privat de

llibertat.

- Campanyes de sensibilització social per tal de disminuir l'estigmatització i el rebuig
- Facilitar el transport als centres penitenciaris.

De moment, però, les percepcions de les persones afectades sobre els recursos existents (o inexistents) són absolutament negatives.

Les administracions tenen aquí una diagnosi completa, ara és la seva responsabilitat fer quelcom al respecte. Ha quedat evidenciada la gravetat de la qüestió, ara és necessària una resposta immediata i efectiva.

Ara sí i com a última qüestió dir que realitzar aquest treball ha sigut, malgrat laboriós, molt gratificant, per moltes raons, però sobretot pel fet de que les dones hagin confiat en nosaltres les seves experiències. Elles, doncs, en són les coautoras.